



# Plattelandsontwikkelingsplan Bonaire

En nu aan de slag!

## COLOFON

---

Dit is een uitgave van het Openbaar Lichaam Bonaire  
en het Ministerie van Economische Zaken

### Samenstelling

Dienst Landelijk Gebied (Pieter Boone en Guus Schutjes)

### Teksten

Geert van Duinhoven, Communicatiebureau de Lynx

### Vormgeving

Communicatiebureau de Lynx

### Foto's

Wayaká Advies, Kris Kats

Maart 2014



## En nu aan de slag!

De inwoners en het bestuur van Bonaire willen graag met elkaar hun platteland versterken. Er is al lang over gepraat, er zijn al veel plannen geweest, maar het ziet er nu naar uit dat de tijd rijp is voor echte verbeteringen: de wil is er, de bewoners en ondernemers hebben zelf de plannen gemaakt, het geld is er en de overheid heeft de mogelijkheden geschapen om daadwerkelijk aan de slag te gaan. Eindelijk kan er nu werk gemaakt worden aan het geitenprobleem, krijgt de landbouw weer een kans, stopt de vernietiging van de natuur en zal ook het platteland voor toeristen, recreanten maar zeker ook de eigen bevolking weer een aantrekkelijk gebied worden.

In het Plattelandsontwikkelingsplan staan alle ideeën die ondernemers, bewoners en overheid de afgelopen twee jaar

met elkaar hebben bedacht. Nu komt het aan op de concrete afspraken: wie gaat er wat doen, wat gaat dat precies kosten en wat moet het opleveren? Het plan is gevoed door een zogenaamd 'bottom up' participatieproces waarbij iedereen heeft kunnen vertellen hoe de problemen opgelost kunnen worden. Het is dus niet alleen van de overheid, niet alleen van de burgers maar juist een gezamenlijk product. En dat maakt dit plan zo waardevol.

Het Plattelandsontwikkelingsplan is specifiek gericht op de gebieden Playa Oost (inclusief het terrein van de landbouwdienst) en Rincon. De ondernemers en bewoners van deze twee gebieden zullen laten zien dat er wel degelijk heel veel te verbeteren valt op het platteland, als er maar wordt samengewerkt met elkaar.



# 1. Ondernemers van Playa Oost en Rincon aan zet!

## *Landbouw, natuur en toerisme*

Tijdens de voorbereidingen van het Plattelandsontwikkelingsplan werd duidelijk dat de bewoners en ondernemers van de twee landbouwgebieden Playa Oost en Rincon zelf veel ideeën hebben over de ontwikkeling van hun eigen gebied. Het zijn geschikte gebieden voor landbouw en er kan heel veel verbeteren op het gebied van recreatie en toerisme. De projecten Gebiedsontwikkeling Playa Oost en Gebiedsontwikkeling Rincon zitten zo in elkaar dat de ondernemers elkaar zullen gaan versterken, overheden en ondernemers gaan samenwerken en er geen onnodige belemmeringen meer zijn voor de ontwikkeling van het gebied.

---

## Ondernemers gaan elkaar versterken door samenwerking

In de twee gebieden gaan we met alle stakeholders samen de traditionele landbouw met geiten binnen de hekken herstellen. Dat is een eerste belangrijke stap om de twee gebieden weer aantrekkelijk te maken voor bewoners, ondernemers en toeristen. Als de geiten eenmaal binnen zijn, worden de mangroven in het natuurgebied Lac (Playa Oost) niet meer afgegraasd en zijn er opeens weer mogelijkheden om bos aan te planten en om 'gewoon' landbouw te bedrijven zonder dat de geiten alles opvreten.

Kunukero's kunnen zich dan voortaan bezighouden met de verbouw van landbouwproducten en het beheren van bijvoorbeeld kleinschalige boerderijwinkels en -restaurants, recreatie en kunuku's voor allerlei vormen van dagopvang. Het mooie is dat deze landbouw heel goed combineert met een levendige recreatiesector in een aantrekkelijk en schaduwrijk landschap. Er zijn wandelpaden, fietspaden en mountainbike

trails aangelegd. Toeristen kunnen via duidelijke routes excursies maken waarbij ze leren over de natuur, de cultuur en de historie van het gebied.

Omdat natuur, landbouw en recreatie zo goed hand in hand kunnen gaan, is een gezamenlijke en gelijktijdige aanpak essentieel. Daarom is het zo belangrijk dat er nu al een aantal enthousiaste ondernemers klaar staat om aan de slag te gaan. In het plan is geld voor het versterken van het ondernemerschap. Daarvoor worden allerlei cursussen en opleidingen opgezet. De ondernemers kunnen zelf bepalen rondom welke thema's zij graag extra kennis willen en welke experts zij daarvoor eventueel willen uitnodigen. De scholing is ook bedoeld om samen met de ondernemers te werken aan goede ondernemingsplannen. Omdat er nu al een aantal ondernemers hier mee aan de slag wil, zullen er snel resultaten te zien zijn. Dat zal het voor andere ondernemers gemakkelijker om ook de stap te zetten richting een meer duurzame landbouw en toerisme.



Omdat veel ondernemers in de voorbereiding lieten weten wel ideeën te hebben maar helaas niet de financiële armslag hebben om de ideeën ook in de praktijk tot uitvoer te brengen, komt er een investeringsfonds voor commerciële projecten. Het fonds zal een bestuur krijgen dat de verzoeken, vergezeld van een ondernemersplan, beoordeelt. Door voortdurend met de innovaties en duurzaamheid aan de slag te zijn kunnen in deze gebieden nieuwe economische dragers ontstaan. Vanuit de studiegroepen kunnen ondernemers zelf een ondernemersplatform oprichten.

Een belangrijke doelgroep voor het project zijn de jongeren. Want zonder betrokken jongeren zal er weinig toekomst zijn voor de landbouw of de recreatie in dit gebied. Daarom gaan we in beide gebieden allerlei activiteiten organiseren om de jongeren te betrekken en ze te laten zien in wat voor waardevol gebied ze wonen. En nog belangrijker: welke toekomstmogelijkheden er allemaal liggen in Playa Oost en Rincon!

Zo gaan we met de jongeren uit Rincon, Antriol en Nikiboko aan de slag met het zelf verbouwen van groenten en fruit.

Dat doen we in beide gevallen in een fruitboomkwekerij die we samen met de jongeren opzetten en beheren. De door de jongeren opgekweekte fruitbomen worden tijdens een fruitboomplantdag geplant in tuinen en kunuku's. Het mooie van een dergelijk concreet project is dat het niet alleen theorie is, maar dat iedereen daadwerkelijk aan de slag gaat!

Een aantal ondernemers heeft in de voorbereiding heel helder te kennen gegeven zich verantwoordelijk te voelen voor het gebied. Dat betekent dat deze ondernemers het gebied graag weer gaan onderhouden, zorg willen dragen voor de landbouw, de natuur en daarmee weer een aantrekkelijk gebied worden voor toeristen. Samen hebben ze allerlei ideeën geformuleerd voor het aantrekkelijker maken van het gebied. Daar willen ze zelf aan gaan werken en bovendien is er via het Plattelandsontwikkelingsplan geld voor. Tot nu toe zijn de volgende projecten bedacht:

- Plan van aanpak voor versterking toeristische ontwikkeling.
- Verkeersroutering verbeteren.
- Plattelands van Playa Oost en Rincon met toeristische informatie maken.
- Meest kansrijke wandelroutes, fiets- en mountainbikeroutes en autoroutes realiseren en hier boekjes van maken.

- Website en film over Playa Oost en Rincon maken.
- Bomen planten en cactushagen verbeteren voor aantrekkelijkere toeristische routes.
- Opruimen van puin en autowrakken langs toeristische routes.

Het moge duidelijk zijn dat dit nog maar de eerste ideeën zijn die zeker opgepakt gaan worden. Gaandeweg zullen er ongetwijfeld nog veel meer nieuwe plannen komen. In de projecten is daar ruimte voor: de ondernemers en bewoners mogen aan de slag en daarbij staat nog niet elk detail vast.

## Praktisch

Voor beide gebieden is geld beschikbaar voor de komende jaren. Voor een deel is al precies duidelijk wat er daar mee moet gebeuren. Deels is het flexibel te bestemmen voor het geval er in de loop van de drie jaar nieuwe, en betere ideeën ontstaan uit de ondernemers en bevolking zelf.

In beide gebieden komt er een projectleider die de activiteiten ondersteunt, coördineert en er voor zorgt dat de plannen ook daadwerkelijk van de grond komen.

Er komt in beide gebieden een investeringsfonds waar ondernemers aanvragen voor kunnen doen. Daarnaast is er geld beschikbaar om de ondernemers die daar behoefte aan hebben scholing te bieden via cursussen en studiegroepen.

Ook kunnen er jongerenprojecten in Playa Oost en Rincon worden uitgevoerd. Een aantal grote deelprojecten is relatief duur. Dat geldt bijvoorbeeld voor het herstellen van dammen, het herstellen van windmolens en het aanleggen van infrastructuur voor de toeristen.



## 2. Nieuwe toekomst voor het LVV-terrein

### *Ondernemers starten met duurzame landbouw*

Het terrein van de landbouwdienst gaat de komende jaren een centrale rol spelen bij het verduurzamen van de landbouw op Bonaire. Tijdens de voorbereiding van het plattelandonwikkelingsplan hebben veel ondernemers laten weten dat zij behoefte hebben aan een organisatie die hen ondersteunt bij het leren om duurzaam te ondernemen. Ze hebben behoefte aan een plek waar innovaties kunnen plaatsvinden, waar kennis gebundeld is en waar proeven plaatsvinden op bedrijfsniveau. Een plek dus waar ze alle kennis en kunde vinden op het gebied van duurzame landbouw en geitenhouderij. Er is natuurlijk geen betere plek dan het LVV-terrein.

Het LVV-terrein biedt prachtige kansen om uit te groeien tot een Centrum voor duurzame landbouw. De rioolwaterzuivering en afvalwaterzuivering op het terrein zijn klaar en leveren meer dan voldoende water om op het terrein een gezonde landbouw op te zetten. Dat betekent ook dat we het terrein zodanig gaan inrichten dat er geen wateroverlast meer zal plaatsvinden en er altijd voldoende water is voor de landbouw, zeker in combinatie met een nieuw irrigatiestelsel. Belangrijke voorwaarde voor een gezonde landbouw hier is dat de erosie gestopt wordt en dat er geen geiten en schapen meer los lopen. Juist omdat we nu met alle partijen samen in een keer al die problemen in samenhang gaan oplossen, is er een grote kans op succes en kan dit centrum uitgroeien tot een voorbeeld van duurzame landbouw.

Op het LVV-terrein kunnen ondernemers een begin maken van een lokaal voedselsysteem en hoeft er minder (duur!) eten van elders aangevoerd te worden. Sommige ondernemers denken al weer een paar stappen verder en hebben plannen om de kwalitatief hoogwaardige producten te gaan vermarkten in de toeristische centra en hotels. Deze ondernemers zullen zo laten zien dat er ook op het platteland van Bonaire geld te verdienen is en er dus ook wel degelijk toekomstperspectieven zijn voor de jongeren.



---

## Het LVV-terrein wordt een plek voor innovaties en kennis

Op het LVV-terrein gaan we ook laten zien hoe er op een duurzame manier veevoer verbouwd kan worden voor de geiten. Het merendeel van de kunukero's heeft immers niet genoeg veevoer binnen de grenzen van hun kunuku en laat daarom de geiten vrij rondlopen, met overbegrazing en erosie op het hele eiland tot gevolg. Met het gezuiverde water van de rioolwaterzuivering en afvalwaterzuivering voorhanden kunnen we kwalitatief goed en goedkoop veevoer produceren. Niet alleen de bedrijven op het landbouwterrein zelf, maar ook andere kunukero's kunnen profiteren van dit goed beschikbare veevoer. Het produceren van het veevoer hangt nauw samen met het project duurzame geitenhouderij dat ook onderdeel is van het Plattelandsontwikkelingsplan.

Voor het LVV-terrein zal er een aparte organisatie komen die er echt is voor de ondernemers. Tijdens de diverse sessies met belanghebbenden is gebleken dat de huidige

landbouworganisatie onvoldoende kennis heeft om de omslag naar een duurzame landbouw te gaan maken. Daarom zal een nieuwe op te richten Centrum voor duurzame landbouw alles gaan regelen op en rond het terrein.

Er hebben zich al meerdere ondernemers gemeld die graag op het LVV-terrein gaan werken. Zij kunnen elkaar versterken, gebruik maken van elkaars expertise en, ondersteund door de LVV-organisatie, een echt grote stap maken in het verduurzamen van de landbouw.

Dit Centrum voor duurzame landbouw is het economische middelpunt met grote en kleine land- en tuinbouwbedrijven. Er is werkgelegenheid gecreëerd en de lokale voedselproductie is verhoogd. Wellicht zijn er mogelijkheden om gebruik te maken van goedkope arbeidskrachten: de nabijgelegen gevangenis wil misschien de gevangenen voor het resocialisatieproces inzetten in de landbouw.

Door deze manier van werken helpen overheid en ondernemers elkaar zonder elkaars verantwoordelijkheden over te nemen. Het Centrum voor duurzame landbouw zal bijvoorbeeld er op toe zien dat ondernemers niet meer op tal van plaatsen vergunningen moeten aanvragen maar dat er nog slechts één loket is dat alle vragen en vergunningen en formulieren voor de ondernemers kan verzorgen.

Dit project zal laten zien dat overheid en ondernemers en bewoners alleen met elkaar samen de problemen op het platteland van Bonaire kunnen oplossen. De plannen zijn veelbelovend en de ondernemers hoopgevend dat zij kunnen gaan laten zien dat een duurzame landbouw op Bonaire weer mogelijk is.

## Praktisch

Als er vanuit het Plattelandsontwikkelingsprogramma geld beschikbaar is, zal dit onder andere gebruikt worden om een projectleider aan te stellen die de verschillende activiteiten gaat coördineren en er voor gaat zorgen dat de plannen ook daadwerkelijk uitgevoerd gaan worden. Een andere grote post is de herinrichting van het LVV-terrein: irrigatiesysteem, nieuwe wegen en het verbeteren van de waterhuishouding. Tenslotte is er de mogelijkheid om het veevoerproject op te zetten en uit te bouwen. De beschikbare middelen zijn bedoeld om de eerste hobbels te overwinnen richting een duurzame landbouw. Na drie jaar zal de duurzame landbouw zichzelf kunnen onderhouden.



### 3. Geiten in het gareel

#### *Geitenhouders gaan zelf het probleem oplossen*

**Geiten horen bij het platteland van Bonaire en zijn een belangrijk onderdeel van de cultuur. De geiten zijn voor veel mensen een sociaal en een economisch belang. De geitenhouderij zorgt voor een mooie aanvulling op hun inkomen. Maar de geiten veroorzaken echter wel een verlies aan biodiversiteit, vormen een probleem voor de akkerbouw en zorgen voor veel erosie.**

Tijdens de voorbereidingen van het Plattelands-ontwikkelingsplan bleek dat veel kunukero's graag willen meewerken aan het geitenprobleem op Bonaire en hun bijdrage willen leveren aan een duurzame geitenhouderij. Zij zien, net als overigens de overheid, kansen voor een duurzame veehouderij. Dit onderdeel van het Plattelands-ontwikkelingsplan bestaat uit een aantal concrete acties die uiteindelijk moeten leiden tot een professionele geitenhouderij, waarbij geiten binnen de hekken van de kunuku worden gehouden. Hierdoor zullen kunukero's en burgers voortaan geen overlast meer ondervinden van de geiten, is er landbouw mogelijk en zal de natuur beter beschermd worden.

Het plan voor een duurzame geitenhouderij bestaat uit een aantal stappen. Eerst gaan we met elkaar het probleem goed inventariseren: om hoeveel geiten en geitenhouders gaat het precies, waarom houden zij al dan niet de geiten binnen hun kunuku? Hoe historisch is de geitenhouderij eigenlijk en hoe cultuurgebonden? Wat kunnen we leren van de geitenhouderij van vroeger? Deze vragen moeten we eerst samen met de ondernemers en bewoners beantwoorden voordat de volgende stappen gezet kunnen worden richting een duurzame geitenhouderij.



Uit het proces met de bewoners en bedrijven is naar voren gekomen dat de meest kansrijke aanpak is om met een aantal geitenhouders gewoon te beginnen. Zij zullen hun bedrijf anders gaan inrichten en de geiten binnen de grenzen van het erf houden en voeren met veevoer. Laten zien dat het kan, laten zien dat het veel oplevert. Een tastbaar resultaat, al is het maar een begin, is voor veel geitenhouders essentieel voordat zij zelf aan de slag zullen gaan.

Daarom gaan we op het terrein van de landbouwdienst veevoer produceren voor de geiten. Acht geitenhouders krijgen voortaan betaalbaar veevoer op voorwaarde dat ze hun geiten binnen de hekken houden. Binnen het pilotproject gaan we kijken wat de haalbaarheid van deze vorm van duurzame geitenhouderij is: wat zijn de voor- en nadelen en hoe kunnen we tot een duurzaam model komen? In samenwerking met Kriabon zijn de geitenhouders geselecteerd en is een coördinator aangesteld. Zodra het veevoer beschikbaar is, gaan deze ondernemers hun geiten binnen de hekken houden. De productie van het veevoer is een van de onderdelen van het grotere project op het terrein van de landbouwdienst.

Als dan eenmaal gebleken is dat het houden van geiten binnen de hekken heel goed mogelijk is, willen we deze werkwijze verder uitbreiden en de geitenhouderij op heel Bonaire verder professionaliseren. De professionalisering komt dus niet alleen vanuit de overheid, of de landbouwdienst maar ook van de geitenhouders zelf. Zo willen zij graag in de bedrijfstak hogere opbrengsten gaan genereren en dat kan door professionalisering en het bedenken en uitwerken van meerdere bronnen van inkomsten.

Op dit moment bijvoorbeeld wordt het vlees van oudere geiten gebruikt in stoofvleesgerechten en soep. Men wil het aanbod uitbreiden met lamsvlees van hoge kwaliteit van zowel geiten als schapen. Voor dit malsere vlees kan een betere prijs worden gevraagd. Om met de lokale geiten meer opbrengst te krijgen, is rasverbetering nodig. Hiervoor wordt een fokprogramma opgezet. Bij de professionalisering worden ook nieuwe vormen van veevoerproductie op de kunuku toegepast, zoals rotatie van de geiten over de weilanden. Op basis hiervan kunnen oplossingen worden gezocht voor de wilde geiten zodat ook deze geiten uit de natuur worden verwijderd.

Heel belangrijk thema is de diefstal van geiten. Om deze tegen te gaan wordt een registratiesysteem ingevoerd. Een voordeel

---

## Nieuwe vormen van veevoerproductie

van deze registratie is, dat er een duidelijk onderscheid komt tussen geiten die eigendom zijn en wilde geiten. En natuurlijk dat duidelijker wordt welke geiten van wie zijn. Een strengere controle door de politie in de kunuku-gebieden is nodig om de illegale slacht en verkoop tegen te gaan.

Als dan uit de pilots eenmaal duidelijk is hoe een duurzame geitenhouderij er uit kan zien, en als alle methoden en technieken voor iedereen voorhanden zijn, dan is het tijd om middels voorlichting en ondersteuning zo veel mogelijk geitenhouders te begeleiden bij de overstap. Geitenhouders die willen omschakelen naar een duurzame geitenhouderij en geitenhouders die wonen er werken aan de randen van de natuurgebieden Lac, de heuvelrug van Midden Bonaire en Washington Slagbaai Nationaal Park krijgen in het project ondersteuning bij de omschakeling.

Goed voorbeeld doet goed volgen. Daarom komen er studiegroepen binnen beide groepen kunukero's. De deelnemers aan de studiegroepen krijgen advies en praktische hulp en krijgen voorrang bij aankoop van veevoer van het veevoerproject en omheiningsmaterialen.

### Praktisch

Voor dit onderdeel van het Plattelandsontwikkelingsplan komt er een projectleider die de verschillende activiteiten gaat coördineren. Het merendeel van het geld is echter bedoeld voor de geitenhouders die willen omschakelen. Zij kunnen daar omheiningen voor kopen, voorlichting en studiegroepen van financiers en dierenartsen van betalen.





## 4. Organisatie

Opdrachtgever voor het Plattelandsontwikkelingsplan is het bestuurscollege van Bonaire. Het bestuurscollege heeft de opdracht gedelegeerd aan de directeur Directie Ruimte en Ontwikkeling. Opdrachtnemer is de nog door Directie Ruimte en Ontwikkeling aan te stellen programmaleider. Deze krijgt advies van een nog in te stellen Programmaraad, bestaande uit deskundige vertegenwoordigers van betrokken organisaties en sectoren, bijvoorbeeld Directie Ruimte en Ontwikkeling, Rijksdienst Caribisch Nederland, Dienst Landelijk Gebied, Kriabon, Mangazina di Rei, boerenorganisaties uit de de gebieden, toeristische organisaties, etc.

Voor de verschillende projecten worden deelprojectleiders aangesteld die verantwoording schuldig zijn aan de projectleiders. Maar deze deelprojectleiders zijn ook de aanspreekpunten: deze mensen zorgen voor een goede communicatie tussen de verschillende partijen, zorgen er voor

dat de projecten ook daadwerkelijk worden uitgevoerd en zullen er voor zorgen dat het geld volgens plan wordt besteed. Hoewel er in het Plattelandsontwikkelingsplan gelukkig al veel vast ligt, is er nog steeds ook ruimte voor veranderingen. Als gedurende de looptijd van het plan dus de inzichten veranderen of er nieuwe ideeën komen boven drijven, is er alle ruimte om daar op in te spelen. Ondernemers, bewoners, landbouwers zijn dus uitgenodigd om vooral met elkaar in gesprek te blijven over de vorderingen, de nieuwe inzichten en mogelijke verbeteringen. Voor mogelijke nieuwe ideeën zijn de projectleiders de eerste aanspreekpersonen. Alle vastgestelde en mogelijk nog nieuw te formuleren individuele projecten zullen ter goedkeuring worden voorgelegd aan het Openbaar Lichaam en de eventuele financieringsinstanties.

***Want het is nu eenmaal een plan voor en door de mensen van Bonaire!***





## 4. Organisashon

Esun ku ta duna e mandato pa e Plan di desaroyo di kunuku ta e Konseho Ehekutivo (Bestuurscollege) di Boneiru. E Konseho Ehekutivo a delegá e mandato na e direktor di Directie Ruimte en Ontwikkeling. Kontratista ta e lider di programa ku ainda mester wòrdu apuntá dor di Directie Ruimte en Ontwikkeling. Esaki ta haña konseho di un Konseho di programa ku mester wòrdu nombrá ainda, ku ta konsistí di representantenan eksperto di organisashonnan i sektornan, por ehèmpel Directie Ruimte en Ontwikkeling, Rijksdienst Caribisch Nederland, Dienst Landelijk Gebied, Kriabon, Mangazina di Rei, organisashonnan di kunukeronan di e áreanan ei, organisashonnan turístiko, etc.

Pa e diferente proyektonan ta nombra lidernan di proyekto ku tin di responsabilisá nan mes serka e direktor di programa. Pero e lidernan di proyekto aki tambe ta e puntonan di kontakto: e hendenan aki ta sòru pa un bon komunikashon entre e diferente partidonan, tambe ta sòru ku e proyektonan

ta wòrdu implementá realmente i lo sòru ku e plaka ta wòrdu gastá segun plan.

Maske ku afortunadamente den e Plan di desaroyo di kunuku hopi kos ta figo, ketu bai tin espasio pa kambio. Si durante e tèrmino di implementashon di e plan e puntonan di bista kambia òf ideanan nobo ta aparesé, semper tin espasio pa reakshoná riba nan. Pues empresarionan, habitantenan, agrikultornan ta invitá pa en todo kaso keda ku otro den kombersashon tokante e progresonan, e puntonan di bista nobo i posibel mehoransa. Pa posibel ideanan nobo e lidernan di proyekto ta e promé personanan di kontakto. Tur proyekto individual definí i posiblemente esnan nobo ku mester wòrdu formulá ainda lo mester wòrdu presentá pa aprobashon na e Entidat Públiko i e eventual instanshanan di finansiamentu.

***Al fin al kabo, pasobra e ta un plan pa i dor di e pueblo di Boneiru!***

---

## Formanan nobo di produkshon di kuminda pa bestia

entre kabritunan ku ta propiedat i kabritunan di mondi. I naturalmente ku ta bira mas kla kua kabritu ta di ken. Un kontròl mas severo dor di polis den e áreanan di kunuku ta nesesario pa kontrarestá e matamentu i benta ilegal. Unabes ku ta kla for di proyekto pilotonan kon un kria di kabritu duradero mester ta, i si tur método i téknika ta disponibel pa tur hende, e ora ei ta tempu pa guia mas tantu posibel kriadónan di kabritu pa medio di informashon i apoyo durante e transishon. Kriadónan di kabritu ku ke hasi e transishon na un kriamentu di kabritu duradero i kriadónan di kabritu ku ta biba i traha na rant di e áreanan di naturalesa Lac, e seru di Boneiru Meimei i Washington Slagbaai Nasionaal Park ta haña apoyo den e proyekto durante e transishon. Bon ehèmpel ta keda sigui bon. Ta pa e motibu ei ta bini grupo di estudio den ámbos grupo di kunukero. E partisipantenan na e gruponan di estudio ta haña konseho i ayudo práktiko i ta haña preferensha na kompra di kuminda pa bestia di e proyekto kuminda pa bestia i material pa sera kurá.

### Práktiko

Pa e parti aki di e Plan di desaroyo di kunuku ta bini un lider di proyekto ku ta bai kordiná e diferente aktividatnan. Sinembargo mayoria parti di e plaka ta destiná pa e kriadónan di kabritu ku ke hasi e transishon. Ku e plaka ei nan por kumpra tranké pa sera kurá, finansiá informashon i gruponan di estudio i paga dokternan di bestia.



For di e proseso ku e habitantenan i empresanan a sali dilanti ku e sistema di ehekushon mas prometedor ta di kuminsá apénas ku un grupo di kriadó di kabritu. Nan lo instalá nan empresa di otro manera i tene e kabritunan den tranké di nan kunuku i alimentá nan ku kuminda di bestia. Demonstrá ku por, demonstrá ku e ta rende hopi. Un resultado konkreto, maske ku e ta un prinsipio, ta esensial pa hopi tenedó di kabritu promé ku nan dal bai.

Pa e motibu ei nos ta bai produsí kuminda pa bestia pa e kabritunan riba e tereno di servisio di agrikultura. Ocho tenedó di kabritu ta haña kuminda pa bestia di awor pa dilanti bou di kondishon ku nan ta tene nan kabritunan den nan tranké. Den e proyekto piloto nos ta bai wak kiko ta faktibel den e forma di kriamentu di kabritu duradero: kiko ta e bentaha i desbentahanan i kon nos por yega na un modelo duradero? Den koperashon ku Kriabon a selektá e kriadónan di kabritu i a nombra un kordinadó. Unabes ku e kuminda pa bestia ta disponibel, e empresarionan aki lo bai tene nan kabritunan den tranké. E produkshon di e kuminda pa bestia ta un di e komponentenan di e proyekto grandi riba tereno di e servisio di agrikultura.

Si unabes ta demonstrá ku tenementu di kabritu den tranké ta tur bon posibel, nos ke amplia e sistema di traha aki i

profeshonalisá e kriamentu di kabritu riba henter Boneiru. Pues e profeshonalisashon no ta bini solamente for di seno di gobièrnu òf e servisio di agrikultura, pero tambe di e kriadónan di kabritu mes. Asina ei ku muchu gustu nan ke bai generá entradanan mas haltu den e sektor di industria i esei ta posibel dor di profeshonalisashon i diseñá i implementá múltiple fuente di entrada. Na e momentu aki por ehèmpel e karni di kabritunan mas bieue ta wòrdu usá pa kumindanan di stoba i sòpi. Nan ke amplia e suministro ku karni di bestia chikí di kalidat haltu di tantu kabritu komo karné. Pa e karni mas tierno aki por pidi un mihó preis. Pa haña mas entrada ku e kabritunan lokal, drechamentu di rasa ta nesesario. Pa e propósito aki ta establese un programa di kria. Durante e profeshonalisashon tambe ta apliká forma nobo di produkshon di kuminda pa bestia den e kunuku, manera pasamentu di e kabritunan di un parti di kunuku pa otro. Riba e base aki solushonnan por wòrdu buská pa e kabritunan di mondi, di manera ku kabritunan aki tambe ta wòrdu eliminá for di den naturalesa.

Tema hopi importante ta e hòrtamentu di kabritu. Pa evitá esaki ta introdusí un sistema di registrashon. Un bentaha di e registrashon aki ta, ku ta bini un distinsjon bon kla



### 3. Kabritu bou di kontròl

*Kriadónan di kabritu mes ta bai solushoná e problema*

**Kabritunan ta parti di kunuku di Boneiru i nan ta forma un parti importante di e kultura. Pa hopi hende e kabritunan ta un importansha sosial i ekonómiko. E kria di kabritu ta sòru pa un bunita komplementu riba nan entrada. Pero sin embargo e kabritunan ta okashoná un pèrdida na biodiversidat, nan ta forma un problema pa agrikultura i ta sòru pa hopi eroshon.**

Durante e preparashonnan di e Plan pa desaroyo di kunuku a resultá ku hopi kunukero gustosamente ke kolaborá na e problema di kabritu riba Boneiru i ke kontribuí na un kria di kabritu duradero. Nan ta mira, meskos ku entre otro gobièrnu, chènsnan pa un kria di bestia duradero. E parti aki di e Plan di desaroyo di kunuku ta konsistí di un seri di akshonnan ku finalmente mester konduzí na un kria di kabritu profeshonal, kaminda kabritunan ta keda será den tranké di e kunuku. Di e manera aki kunukeronan i habitantenan den futuro lo no tin ningun inkonbeniensia mas di e kabritunan, agrikultura ta posibel i naturalesa lo ta mihó protehá.

E plan pa un kria di kabritu duradero ta konsistí di algun stap. Na promé lugá huntu nos ta bai inventarisá e problema bon: di kuantu kabritu i kriadó di kabritu e ta bai presis, pa ki motibu nan ta òf no ta tene nan kabritu den nan kunuku? Kon históriko e kriamentu di kabritu ta en realidat i kon e ta mará na kultura? Kiko nos por siña di e kriamentu di kabritu di ántes? E preguntanan aki nos mester kontestá promé huntu ku e empresarionan i habitantenan promé ku por pone e siguiente stap den direkshon di un kriamentu di kabritu duradero.



Dor di e forma di traha aki gobièrnu i empresarionan ta yuda otro sin tuma over otro su responsabilidad. E Sentro di agrikultura duradero por ehèmpel lo enkargá su mes ku e hecho ku empresarionan no mester solisitá pèrmit mas na diferente lugá, pero ku lo tin solamente un lokèt ku lo sòru pa ofresé tantu kontestá riba tur pregunta komo pèrmit i formularionan pa e empresarionan.

E proyekto aki lo demonstrá ku gobièrnu, empresarionan i habitantenan solamente konhuntamente por solushoná e problemanan riba e kunuku di Boneiru. E plannan ta prometedor i e empresarionan tin hopi speransa ku nan por bai laga mira ku un agrikultura duradero na Boneiru ta posibel atrobe.

## Práktiko

Si for di e programa di desaroyo di kunuku tin plaka disponibel, esaki entre otro lo wòrdu usá pa nombra un lider di proyekto ku ta bai kordiná e diferente aktividatnan i perkurá ku e plannan tambe realmente lo wòrdu ehekutá. Un otro gastu grandi ta e diseñamentu di nobo di e tereno di LVV: sistema di laga awa kore, kamindanan nobo i drechamentu di e maneho di awa. Finalmente tin e posibilidat pa inisiá i ekspandé e proyekto di kuminda pa bestia.

E medianan disponibel ta destiná pa superá e promé trabukonan den direkshon di un agrikultura duradero. Despues di tres aña e agrikultura duradero por sostené su mes.



---

## E tereno di LVV ta bira un sitio pa inovashon i konosementu.

Riba e tereno di LVV tambe nos lo bai demonstrá kon por planta kuminda pa bestia riba un manera duradero pa e kabritunan. E mayoria di e kunukeronan den realidat no tin sufisiente kuminda di bestia den nan kunuku i p'esei ta laga e kabritunan kana rònt liber ku komo konsekuensha di kome di mas i eroshon riba henter e isla. Ku e awa purifiká di e awa purifiká di riol i awa usá na man nos por produsí kuminda di bestia di bon kalidat i barata. No solamente e empresanan riba e tereno di agrikultura mes, pero tambe otro kunukeronan por benefisiá di e kuminda di bestia bon disponibel aki. E produkshon di e kuminda di bestia ta mará estrechamentu ku e proyekto duradero di kria di kabritu ku tambe ta forma parti di e Plan di desaroyo di kunuku.

Pa e tereno di LVV lo bin un organisashon apart ku tei realmente pa e empresarionan. Durante e diferente enkuentronan ku e interesadonan a sali na kla ku e aktual organisashon di agrikultura no tin sufisiente konosementu pa hasi e transishon na un agrikultura duradero. Pa e motibu ei un Sentro nobo ku mester wòrdu establese pa agrikultura duradero lo bai regla tur kos riba i rondó di e tereno. Ya tin vários empresario ku a duna di konosé di tin gana di bai traha riba e tereno di LVV. Nan por fortifiká otro, hasi uso di otro su eksperensha i, apoyá dor di e organisashon di LVV, hasi un stap realmente grandi den hasimentu di e agrikultura duradero.

E Sentro aki di agrikultura duradero ta e sentro ekonómiko ku empresanan di agrikultura i hortikultura grandi i chikitu. A krea empleo i e produkshon lokal di kuminda a wòrdu elevá. Kisas tin posibilidat pa hasi uso di forsa laboral barata: podisé e prison den besindario por fasilitá e prizoneronan pa traha den agrikultura pa e proseso di resosialisashon.



## 2. Futuro nobo pa e tereno di LVV

### *Empresarionan ta start ku agrikultura duradero*

Den e añanan benidero e tereno di e serviso di agrikultura ta bai hunga un ròl sentral den e preservashon di e agrikultura di Boneiru. Durante e preparashon di e plan di desaroyo di kunuku hopi empresario a laga sabi ku nan tin nesesidat na un organisashon ku ta apoyá nan durante nan enseñansa di siña preservá duradero. Nan tin nesesidat na un sitio kaminda inovashonnan por tuma lugá, kaminda konosementu ta agrupá i kaminda por wòrdu eksperimentá riba nivel empresarial. Pues un sitio kaminda nan por haña tur konosementu i habilidat riba e tereno di agrikultura duradero i kria di kabritu. Naturalmente no tin un lugá mas mihó ku e tereno di LVV.

E tereno di LVV ta ofresé chènsnan magnífiko pa krese bira un Sentro pa agrikultura duradero. E purifikashon di awa di riol i awa usá riba e tereno ta kla i ta proporsioná mas ku suficiente awa pa kuminsá ku un agrikultura sano. Esei ta nifiká tambe ku nos ta bai prepará e tereno di tal forma ku inundashon lo no tuma lugá mas i ku semper lo tin suficiente awa pa agrikultura, sigur den kombinashon ku un sistema nobo di laga awa kore.

Kondishon importante pa un agrikultura salú aki ta ku e eroshon ta wòrdu di stòp i ku no tin kabritu i karné mas ta kana rònt. Hustamente pasobra awor ku nos ta bai resolvé konhuntamente ku tur partido den un tiru tur e problemanan ei, tin un chèns grandi di éksito i e sentro aki por kombertí su mes den un ehèmpel di agrikultura duradero.

Riba e tereno di LVV empresarionan por inisiá un sistema di alimentashon lokal i no tin nodi di buska kuminda (karu!) di otro kaminda. Algun empresario ya kaba ta pensa un par di stap mas leu i tin planiá di bai bende e produktonan di kalidat superior den e sentronan turístiko i hotèlnan. Asin'aki e empresarionan aki lo laga mira ku riba e kunuku di Boneiru tambe por gana plaka i ku pues ku siguransa tambe den futuro tin perspektiva pa e hóbennan.

turístiko mas atraktivo.

- Likidá sushi i outo bieu riba rutanán turístiko.

Mester ta bon kla ku esakinan ainda ta e promé ideanan ku sigur lo wòrdu realisá. Gradualmente indudablemente lo bini mas plan nobo.

Den e proyektonan tin espasio p'esei: e empresarionan i e habitantenan por dal bai i asina mes no tur detaye ta figo.

## Práktiko

Pa ámbos área tin plaka disponibel pa e añanan ku ta bini. Parsialmente ya ta eksaktamente kla kiko lo mester sosodé ku esei. Parsial e por wòrdu destiná fleksibel por si en kaso den kurso di e tres añanan surgi ideanan nobo i mihó for di e empresarionan i e poblashon mes.

Den ámbos área ta bini un lider di proyekto ku ta apoyá i kordiná e aktividatnan, i ta sòru pa e plannan wòrdu realisá realmente. Den ámbos área ta bini un fondo di invershon kaminda empresarionan por hasi petishon. Ademas tin plaka disponibel pa e empresarionan ku tin nesidat p'esei pa ofresé nan enseñansa via di kurso i grupo di estudio. Tambe por realisá proyektonan pa e hóbennan na Playa Oost i Rincon. Un kantidat grandi di proyektonan parsial ta relativamente karu. Esei ta konta por ehèmpel pa drechamentu di damnan, drechamentu di molinanan di bientu i konstrukshon di infrastruktura pa e turistanan.

Pasobra hopi empresario durante preparashon a laga sabi di tin sierto idea, pero lástimamente nèt no tin e rekursu finansiero pa ehekutá e ideanan tambe den práktika, ta bini un fondo di invershon pa proyektonan komersial. E fondo lo haña un direktiva ku ta evaluá e petishonnan kompañá ku un plan empresarial. Dor di traha kontinuamente ku e inovashonnan i durabilidad, den e áreanan aki por surgi kargadónan ekonómiko nobo. For di seno di e gruponan di estudio e empresarionan mes por funda un plataforma empresarial.

Un grupo ophetivo importante pa e proyekto ta e hóbennan. Pasobra sin hóbennan dediká lo tin poko futuro pa e agrikultura òf e rekreashon den e área aki. P'esei nos ta bai organisá tur sorto di aktividat den ámbos área pa involukrá e hóbennan i laga nan mira den ki área balioso nan ta biba. I ainda mas importante: kua posibilidatnan pa futuro tin ankrá den Playa Oost i Rincon!

Asina ei nos ta dal bai ku e hóbennan di Rincon, Antriol i Nikiboko kaminda nan mes ta planta berdura i fruta. Den ámbos kaso nos ta hasi esei den un asina yamá bibero (nursery) di palu di fruta ku nos ta konfigurá i atministrá

konhuntamente ku e hóbennan. E palu di frutanan ku a wòrdu kultivá dor di e hóbennan ta wòrdu plantá den hardin- i kunukunan riba un dia di planta palu di fruta. E bunita di un proyekto konkreto asina ta ku no ta trata solamente teoria, pero ku tur hende ta bai traha realmente!

Durante e preparashon un kantidat di empresario a duna di konosé bon kla ku nan ta sinti nan mes responsabel pa e área. Esei ta nifiká ku e empresarionan aki atrobe gustosamente lo bai mantené e área, ke mantené e agrikultura, e naturalesa i di e forma ei e por bira un área atraktivo pa turista. Huntu nan a formulá tur sorto di idea pa hasi e área mas atraktivo. Na esei nan mes kier bai traha i ademas tin plaka disponibel via di e Plan di desaroyo pa kunuku. Te na e momentunan aki e siguiente proyektonan a wòrdu diseñá:

- Planifikashon pa fortifiká desaroyo turístiko.
- Mehorá ruta di tráfiiko.
- Traha mapa di Playa Oost i Rincon ku informashon turístiko.
- Realisá e rutanen mas prometedor pa kana, kore baiskel i mountainbike i outo i traha buki di esakinan.
- Traha websait i filmashon di Playa Oost i Rincon.
- Planta palu i mehorá e trankénan di datu pa rutanen



---

## Empresarionan lo bai fortifiká otro dor di koperá ku otro

kabritunan den tranké. Esaki ta un promé paso importante pa bolbe hasi e dos áreanan agradabel pa e habitantenan, empresarionan i turistanan. Unabes ku e kabritunan ta paden, e palu di mangelnan den e área di naturalesa Lac (Playa Oost) lo no wòrdu komé i atrobe lo tin posibilidatnan pa planta palu i simplemente dediká tempu na agrikultura sin ku e kabritunan ta fretu tur kos.

E ora ei den futuro kunukeronan por dediká nan tempu ku kultivamentu di produktonan di agrikultura i dirigí por ehèmpel riba un eskala chikitu tienda i restorant di rancho, rekreashon i kunukunan pa tur forma

di estadia pa mucha. E bunita ta ku e agrikultura aki ta kombiná masha bon mes ku un sektor di rekreashon bibitu den un paisahe atraktivo y ku hopi di sombra. A traha kaminda pa kana, kore baiskel i trayekto pa mountainbike. Turistanan

por hasi ekskurshon via di rutanen bon kla stipulá, kaminda nan por siña di e naturalesa, e kultura i e historia di e área.

Pasobra naturalesa, agrikultura i rekreashon ta kombiná asina bon ku otro, un enfoke konhunto i simultáneo ta esensial. P’esei t’asina importante ku for di awor un kantidat di empresario entusiasamá ta pará kla pa kuminsá. Den e plan tin plaka pa fortifiká e sistema empresarial. P’esei ta entamá tur sorto di kurso i entrenamentu. E empresarionan mes por stipulá rondó di kua tema nan ke èkstra konosementu i kua eksperto eventual nan ke invitá. E sistema di instrukshon tambe tin komo meta pa huntu ku e empresarionan traha riba bon plannan empresarial. Pasobra ya kaba tin un kantidat di empresario ku kier dal bai ku esaki, pronto lo por mira resultado. Esei lo hasié mas fásil pa otro empresarionan pa nan tambe dal e paso den direkshon di un agrikultura i turismo mas duradero.





# 1. Empresarionan di Playa Oost i Rincon na turno!

## *Agrikultura, naturalesa i turismo*

Durante e preparashonnan di e Plan di Desaroyo di Kunuku a bin sali na kla ku e habitantenan i e empresarionan di e dos áreanan di agrikultura Playa Oost i Rincon mes tin hopi idea tokante desaroyo di nan propio área. Nan ta áreanan adekuá pa agrikultura i hopi kos por mehorá riba tereno di rekreashon i turismo. E proyektonan Desaroyo di Área Playa Oost i Desaroyo di Área Rincon ta asina hinká den otro ku e empresarionan lo bai fortifiká otro, gobièrnunan i empresarionan lo bai kolaborá ku otro di moda ku lo no tin opstákulonnan innesesario mas pa desaroyo di e área.

Den e dos áreanan konhuntamente ku tur e partidonan di interes nos lo bai drecha e agrikultura tradishonal ku

## I ban traha awor!

E habitantenan i gobièrnu di Boneiru gustosamente kier traha huntu pa fortifiká nan kunuku. A papia hopi largu kaba riba e asunto aki, ya tabatin hopi plan, pero awor ta parse ku e tempu ta hechu pa mehoransanan real, e boluntat tei, e habitantenan i e empresarionan mes a traha e plannan, e plaka tei i gobièrnu a krea e posibilidatnan pa kuminsá realmente. Porfin awor por kuminsá traha riba e problema di kabritu, agrikultura ta bolbe haña un chèns, destrukshon di naturalesa ta stòp i tambe e kunuku lo bolbe bira un área atraktivo pa turistanan, rekreante nan pero sigur tambe pa e propio poblashon.

Den e Plan di desaroyo di kunuku tin tur e ideanan ku empresarionan, habitantenan i gobièrnu konhuntamente a ideá den e último dos aña. Awor ta momentu pa bini ku

palabrashonnan konkreto: ken ta bai hasi kiko, kuantu esei lo bai kosta i kiko lo e generá? E plan a wòrdu alimentá dor di un asina yamá proseso di partisipashon 'bottom up', kaminda tur hende tabatin e posibilidat pa konta kon e problemanan por wòrdu solushoná. Pues, e no ta solamente di gobièrnu, no solamente di e habitantenan, pero presisamente un produkto konhunto. i esei ta hasi e plan tan balioso.

E Plan di desaroyo di Kunuku ta dirigí spesífikamente riba e áreanan di Playa Oost (inklusu e tereno di servisio di agrikultura) i Rincon. E empresarionan i e habitantenan di e dos áreanan aki lo demonstrá ku realmente tin hopi kos di drecha na kunuku, kotal ku kolaborá ku otro.

## KOLOFÓN

---

Esaki ta un publikashon di Openbaar Lichaam Bonaire  
i Ministerio di Asuntunan Ekonómiko

### **Komposishon**

Servisio di area Rural (Pieter Boone, Guus Schutjes)

### **Teksto**

Geert van Duinhoven, Ofisina di Komunikashon de Lynx

### **Diseño**

Ofisina di Komunikashon de Lynx

### **Potrèt**

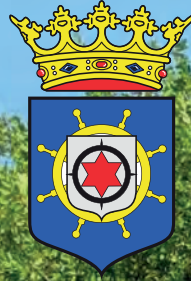
Konseho di Wayaká, Kris Kats

### **Tradukshon**

Metamorfose Vertalingen

Mart 2014





E plan di desaroyo di kunuku di Boneiru

I ban traha awor!